

רב המשותף על המפריד

החברה הישראלית נחשבת לחברה קרועה ושסועה. אולם המחשבה הזאת תקפה רק אם אדם קובע את דעתו על החברה בישראל באמצעות כלי התקשורת, ואינו פוגש את החברה עצמה. תקשורת ההמונים חייבת להבליט את המיוחד, השונה והחריג כדי להתקיים. הנחת העבודה של התקשורת היא, שהרגיל, השכיח והשגרתי אינו מְזַמֵן קהל, מבריא את הצרכנים, ובסופו של דבר ימוטט את הענף כולו. על בסיס הנחה זו אפשר לקבוע חוק יסוד בהבנת תקשורת ההמונים ובסוציולוגיה בכלל: מה שמפורסם בתקשורת אינו המציאות הרגילה, אלא חריגיה. אולי אפשר לחלץ מכך מסקנה אופרטיבית ושימושית למי שמעוניין בכל זאת להפיק מידע מן התקשורת על המציאות השכיחה: רצונך לידע מה הן הנורמות הרגילות בחברה? חפש את היפוכו של מה שמתפרסם בתקשורת.

קושי נוסף בהכרת המציאות החברתית בישראל נובע מן השיח הפוליטי. פוליטיקאים, כמו עיתונאים, חייבים להדגיש את המיוחד ואת השונה, ואת המפריד ביניהם לבין יריביהם ועמיתיהם כאחד. זאת, כדי להצדיק את קיומן של המפלגות הנבדלות, את המאבקים המתנהלים במגרש הפוליטי, ואף כדי להגיע לדעת הקהל ולזכות בתמיכת מצביעים בבחירות הפנימיות בתוך המפלגה שלהם.

נדמה שמלבד שני סקטורים אלה, המחויבים מתוקף תפקידם להדגשת המחלוקות והקטבים הקיצוניים, שאר החברה הישראלית מלוכדת הרבה יותר מכפי שנראה לעין. על דבר זה עמדו כבר אויבנו. השכנים שלנו התרשמו יתר על המידה מהתקשורת ומהפוליטיקאים בישראל, ולכן דימו שהיריב הישראלי הוא חלש, מסוכסך מבפנים, אובד דרך, כזה שְקָל להכניעו. כאשר ניסו להציב אתגרים צבאיים למדינת ישראל, התברר להם במפתיע שכושר העמידה והלכידות של הישראלים חזקים לא פחות מאי-פעם, ואולי אפילו יותר. גם נאמנותם של ערביי ישראל כציבור למדינה עומדת במבחן פעם אחרי פעם, למרות הקולות הקיצוניים המובלטים ונשמעים ברמה.

לפיכך, כאשר באים לדון במצע המשותף של הערכים המוסכמים על החברה הישראלית, אין צורך להמציא ערכים שיהיו פתרון לבעיית הפילוג והפירוד, אלא יש לחשוף ולמצוא אותם. יש לברר מהו סוד כוחה של הלכידות הישראלית.

אנסה להציע מספר יסודות ערכיים ותרבותיים המוסכמים על כלל החברה הישראלית. יש להדגיש, שדברי אינם מבוססים כאן על תוצריו של מחקר סוציולוגי, אלא הם דיון רעיוני עקרוני. מי שיבקש לגבות את הרעיונות הללו ולבדקם בכלים מחקרניים של מדעי החברה מוזמן לעשות זאת, אך מתוך נקיטת כל אמצעי הזהירות במחקרים מעין אלו. יש לתת את הדעת על כך שהמחקרים והסקרים אינם נערכים במעבדה סטרילית. לעיתים קרובות יש לדעותיו המוקדמות של החוקר השפעה על הממצאים שיפיק ממחקריו. וכפי שהובהר כבר בפתחה, המחקר לא יוכל להישען על כלי התקשורת או על דעותיהם של פוליטיקאים, אלא יצטרך לפנות אל כלל האוכלוסייה לגוניה ורבידה, כל חוג וחוג בלשונו ובסגנונו המתאים לו. שהרי מחקר שייערך בכלים אינטרנטיים בחברה

החרדית או בשפה העברית בחברה הערבית עלול להיות מוטה גם אם השאלות שתשאלנה תהיינה הגונות ובדוקות.

בין מדינה יהודית למדינת כל אזרחיה

בכל דיון על החברה הישראלית כמכלול קיימות שתי גישות ראשיות באשר לתפיסת המכלול הזה. האחת היא הגישה המזהה את החברה הישראלית עם החברה היהודית. בעקבות מגילת העצמאות, מדינת ישראל נתפסת כמדינת לאום של העם היהודי. אמנם, המגילה, והמדינה בעקבותיה, רוחשת כבוד לאוכלוסיית המיעוטים, ומשתדלת לנהוג בהם כיאות למדינה דמוקרטית ולפי הערכים היהודיים המסורתיים של דאגה לנוכרי ולגר הגר בקרבנו, אך בכל זאת, כשחושבים על החברה הישראלית, חושבים על הישראלים כיהודים. גישה אחרת היא זו המבקשת לכלול יחדיו את כלל אזרחי מדינת ישראל, ולפיה – גם הערבים הם חלק מן החברה הזאת. זו הגישה המכונה "מדינת כל אזרחיה".

ההבדל בין שתי הגישות האלה הוא משמעותי מאוד בכל דיון על הערכים המשותפים. שהרי שהאתוס המכונן של החברה היהודית-ישראלית נטוע בהיסטוריה היהודית, על גלגוליה וסמליה שמימי התנ"ך ועד ימינו, ואילו המצע המשותף לחברה ישראלית אזרחית הוא מצע "רזה" יותר: עיקרו הוא היסודות של המשטר הדמוקרטי והחברה הליברלית, בלא המרכיבים של לאום והיסטוריה משותפת, מסורת וציונות, שכן אלו אינם משותפים ליהודים וערבים כל עיקר. בהמשך ניתן את הדעת על שתי הגישות הללו במקביל.

הרוב והמיעוט, מרכז ושוליים

בכל דיון על המכנים המשותפים לציבור ולחברה באופן כללי תימצאנה קבוצות שהרעיונות המשותפים זרים להם, בחלקם לפחות. יש בחברה היהודית-ישראלית מי שמתנכרים לאתוס הציוני, מי ששוללים מכל וכל כל גילוי של דת ומסורת, מי שמתנגדים לקיומה של המדינה ועוד כהנה וכהנה. כאמור, דמויות הקצה הן אלו שנשמעות יותר בתקשורת ובפוליטיקה, אך יש לתת את הדעת על כך שהן מייצגות את השוליים ולא את המרכז. דיוננו יתמקד ברעיונות המשותפים לרוב המכריע של האוכלוסייה, אך לעולם לא יוכל להקיף את כולה. זאת ועוד, לעיתים, מי שמנתק חוט אחד של חיבור ממשיך לקיים חוט אחר, ולכן, הצעת המצע המשותף עשויה לגלות אפשרויות חיבור שונות, ואינה מחייבת הסכמה כוללת על כל פרטיה. כך למשל, יהודי חרדי אנטי-ציוני, אנטי-חילוני וא-מודרני יכול לחוש תחושת אחווה עמוקה עם כל יהודי באשר הוא אחיו, והוא ימסור את נפשו כדי לעשות חסד עמו, להצילו בעת צרה ולדאוג למחסורו ורפואתו, גם אם היהודי האחר חולק עליו בכל פרט ופרט מאמונותיו ואורחות חייו. באותה מידה, ישראלי אחר, פוסט-מודרני ליברטיאני, המתנגד לכל סממן של לאומיות ומסורת, ורואה את מדינת ישראל כמדינת כל אזרחיה, יכול למסור את נפשו להצלתו ולדאגה לטובתו של אותו היהודי החרדי מפני גישתו ההומניסטית והליברלית המתייחסת בחמלה לכל אדם. יהודי דתי ומוסלמי אדוק, שיכולים להיות זרים לחלוטין זה לזה מבחינת דתם ומבחינת הזדהותם הלאומית, יכולים למצוא שפה משותפת במישור האמונה באל אחד, הכבוד לאדם, למשפחה ולמסורת, ולבסס תקווה לשלום על ערכים אלו.

לפיכך, הצגת מצע משותף של ערכים אינה מחייבת שהערכים הללו יהיו משותפים לכל. ניתן לפרוס מעין שמיכת טלאים שהכל יכולים להתכסות בה במידה זו או אחרת, ולהביא בחשבון שיריעה זו תהיה קצרה מלהכיל את כולם, ולא כולם יראו מעל ראשם שמיכה אחידה בעת ובעונה אחת.

צלם אלוהים וכבוד האדם

עקרון יסוד המשותף לכלל החברה הישראלית, ובעניין זה ניתן לכלול את כל המיעוטים, הוא ערך האדם. לצורך זה, המונח "צלם אלוהים" הוא מונח דתי שיכול לשמש כמצע משותף לשלוש הדתות הגדולות, ויכול לשמש גם כבסיס למצע משותף לישראלי החילוני. הגם שאינו מקבל את מושג האלוהים במובנו הדתי, הוא יסכים לקבל את המונח צלם אלוהים כמונח שמקנה ערך-על למעמדו של האדם וכבודו. מן הערך הראשוני הזה נובעים ערכי היסוד של הדתות הגדולות ושל החברה ההומניסטית, בהם החובה להציל חייו של אדם ולדאוג לבריאותו, רפואתו ואיכות חייו, והחובה להימנע מפגיעה בכבודו של האדם, איש כאישה, זקן כילד, הבריאים בגופם ובנפשם ובעלי המוגבלויות. בנוסף אחר, זכויות היסוד של האזרח במדינה המודרנית, כאשר הן מבוססות על מונח צלם אלוהים, יכולות להיות מוסכמת-על המקובלת על כל גוניה של החברה בישראל.

הרושם שהחברה הישראלית מזלזלת בחיי אדם ובכבודו נובע מכך, שהמקרים החריגים והקיצוניים הם אלו המובאים לידיעת הציבור תדיר, ומותירים רושם רב על התודעה הציבורית. אולם במציאות החיים היומיומית, יחס של כבוד למבוגר ולזקן, נכונות להושיט יד להצלה, לגמילות חסדים ולצדקה, הן דרכי התנהגות שכיחות ומקובלות בכל חלקיה של החברה הישראלית. נורמות התנהגות אלו מוקנות למרבית ילדי ישראל בבית, במשפחה, ובמערכות החינוך לכל סוגיהן וגוניהן. הערכים הללו משותפים לכל אזרחי מדינת ישראל, והם מאפשרים את קיומו של שיח משותף, עמוק ומהותי, בין כל חלקיה של האוכלוסייה בישראל.

רב-תרבותיות ומחלוקת

על בסיס היסוד המשותף לכולם חייבים לכבד גם את השונה והאחר. הלורד הרב יונתן זקס, רבה הראשי של אנגליה לשעבר, הצביע על כך שתרומתה של היהדות לעולם היא בחידוש הזכות להיות שונה. היהדות לא ביקשה לגייר את כל המין האנושי, וגם אינה דורשת זאת מכל תושבי מדינת ישראל. מסורתיות איננה מחייבת את הכל לאחוז במסורת אחת. אדרבה, היא מכבדת את המסורות השונות של העדות - היהודיות והלא-יהודיות - ומבקשת לבסס ולהעמיק את הזהות הייחודית של המשפחה והקהילה. ככל שמתפתח העידן הפוסט-מודרני, הגלובלי והדיגיטלי, כך גוברת והולכת ההכרה בצורך האנושי הבסיסי להשתייך לחברה ולקהילה בעל גוון ייחודי. ערכי האחוה והקהילתיות מאפיינים את מיגוון העדות והקהילות שמהם מורכבת החברה בישראל, ואלו ערכים שניתן לקדם ולפתח במשותף. בטעות נובעת מכך, שבמשטרים בעלי אופי ריכוזי, סמכותי, ואפילו טוטליטרי, רואים בגיוון פגם וחסרון, ומבקשים להשתיק קולות ביקורתיים.

סיבה נוספת לטעות זאת היא התופעה שנדונה לעיל - הבלטת השונה והחריג. ניטול לדוגמה את עולם הספורט. העין והאוזן נתפסות יותר לתיאורים של אלימות במגרשי הספורט, ומן הסתם, התגובה הראשונית תהיה לחשוב כי מגרשי הספורט הם זירה של מתח, עימותים וחיכוך. אך המציאות שונה לחלוטין. העיסוק בספורט, גם אישי וגם תחרותי, הוא עיסוק מחנך, מקרב, ומגבש, ומכשיר נוער ומבוגרים לשיתוף פעולה ולכבוד הדדי, הן ברמה הבינלאומית והן ברמה הארצית. בל נטעה: עם כל המתח סביב מפגשי הכדורגל בין בית"ר ירושלים לקבוצת בני סכנין, אלו מפגשים שיש בהם עשייה חיובית משותפת של יהודים וערבים. הרוב המכריע של השחקנים, העסקנים והאוהדים של שתי הקבוצות אינם באים כדי להתקוטט, אלא כדי לחוות חוויה חיובית - משחק ספורטיבי. מפגש שכזה תומך בהידוק היחסים בין יהודים לערבים בישראל, והוא עדיף לאין שיעור על ניכור והתעלמות שקיימים במישורים חברתיים ותרבותיים אחרים.

ככלל, התרבות היהודית המסורתית, כמו החברה הליברלית, מעודדת ומטפחת מחלוקת וביקורת. המשנה והתלמוד, ספרי היסוד של התורה שבעל-פה וההלכה, מנוסחים כחיבורים של מחלוקת,

ולא כספרי הלכה פסקניים. בתנ"ך מתווכחים אפילו עם האל בכבודו ובעצמו. אברהם מתמקח על סדום, איוב מוחה על העוול שנעשה לו, משה רבנו והנביאים מתווכחים עם האלוהים למען עם ישראל, מצד אחד, ומחרפים את נפשם למחות כנגד מלכי ישראל על חטאיהם ועוולות שבידם, מצד אחר. אמירת הן צייתנית אינה ערך נשגב במסורת ישראל, ואינה אהודה במיוחד גם בחברה הישראלית המודרנית.

תרבות של מחלוקת וגיוון מתוך כבוד הדדי אמורה להיות אחת מאבני היסוד של החברה הישראלית. אכן, איננו מצטיינים בנימוסים וב"תקינות פוליטית", אבל הסיבה לכך אינה רק התכונה הקלוקלת - חוצפה וגסות רוח. החוצפה הישראלית קשורה גם בתרבות ה"דוגרי", ביכולת לבטא את מה שחושבים בכנות, לחלוק בעוז, ועם זאת לא לחוש שיש בכך ערעור מהותי על האחוה, או זלזול באחר, ביטולו וביטול מקומו. זאת ועוד, מקובל בעולם שהחוצפה הישראלית, הנכונות לבטא דעות בחופשיות, לחלוק ולערער על מוסכמות, הן יסוד היצירתיות הישראלית, וזו מהווה מושא לקנאה ולניסיונות חיקוי ברחבי תבל. איני מציע להניח את החוצפה כערך בסיסי משותף לחברה הישראלית, אלא את הרבגוניות ואת תרבות המחלוקת לשם שמיים.

העולם הפוסט-מודרני לא מצא עדיין דרך נאותה לשלב בין הפלורליזם החלש, האי-איכפתי, המבוסס על ביטול ערך האמת ו"הכל יחסי", לבין היכולת לעמוד על ערכים, אמונות, דעות ומסורות, ולהיאבק למען מבלי ליפול חזרה לתוך עולם של דוגמטיות, נוקשות אידיאולוגיות וחתירה לטוטליטריות. החברה הישראלית המורכבת ורבת-הפנים יכולה לשמש אור לגויים בתחום זה, אם תשכיל לברר לעומק את השילוב הנדיר שבין מסורתיות לבין רב-תרבותיות, בין דעתנות לבין סובלנות, בין שמרנות לפתיחות, הקיימות בה זו בצד זו באופן ייחודי בהשוואה לעולם כולו, בחברת מהגרים רב-דתית ורב-עדתית כה מורכבת.

המיון והסיווג

משימה חשובה נוספת שיש לבצע כדי להבהיר את הבסיס המשותף לחלקיה של החברה הישראלית היא צמצום המנהג המגונה לסווג את הישראלים במסגרת "מגירות". שיטת המיון והסיווג הושאלה בטעות מן הביולוגיה, מעולם הצומח והחי, או מן הכימיה, אל מדעי החברה. לפיכך, כל ישראלי חייב להיות מסווג ב"מגדיר הצמחים" כדי שניתן יהיה לזהותו בדייקנות. הישראלים מחזיקים במפתחות זיהוי על פי דת ורמת דתיות, על פי שיוך פוליטי, רקע עדתי, מיקום גיאוגרפי, מעמד כלכלי, ועוד ועוד. בעקבות זאת נהוגה חלוקה מוגדרת מאוד לשבטים, וכל אדם בישראל מזהה על פי שיוכו השבטי.

כאשר נתבונן ביחידה בחטיבת "גולני", באחת משמורות הטבע ביום העצמאות, בצוות העובדים במשרד ממשלתי, או באירוע תרבות פופולרי כלשהו, ניתן לראות בנקל את המשותף, הרב על המפריד. הדימוי של ירושלים כעיר שסועה ומפוצלת מתנפץ כאשר מהלכים במדרחוב ובכיכרות שבמרכז העיר, בתחנה המרכזית או במרכולים המרכזיים, ורואים את כל גוני האוכלוסייה והתיירים מתערבבים זה בזה וחיים זה לצד זה, בשלום ובמישור. האזרחים הישראלים אינם חשים עצמם בחיי היומיום כמייצגים של זרם או שבט שאליו הם משתייכים.

הצעד הראשון שצריך לעשות הוא חינוך לשינוי נקודת המבט. המשנה בפרקי אבות קובעת, שמי שהוא מתלמידי של אברהם אינו ניחן בתכונה של עין טובה, ובעל עין רעה הוא מתלמידי בלעם הרשע. בלעם הרשע הביט אל מחנה ישראל מכל צדדיו וחיפש בו מגרעות וחולשות, עד שנאלץ להודות ש"טובו אהליך ישראל". הישראלים כולם רואים את עצמם כבניו של אברהם אינו, וככאלה, רצוי שישגלו לעצמם את מבטו החיובי על העולם והאדם, ואת דפוס ההתנהגות של האוהל הפתוח, הנכון תמיד להכניס אורחים ולקבל כל אדם באשר הוא, בלי מיון וסיווג.

סיכום

המשנה במסכת סנהדרין מסכמת את שלושת העקרונות שנמנו כאן:

"לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם. וכל המקים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאלו הקים עולם מלא.

ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחברו אבא גדול מאביך.

ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכלן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו ואין אחד מהן דומה לחברו של אדם הראשון".

ההכרה בהיותנו כולנו צאצאי אדם הראשון, ברואי בצלם אלוהים, מחייבת את ההכרה בשונות הטבעית הקיימת בין בני האדם, ואת ההכרח לאפשר לכל יחיד ולכל חוג זרם לקיים את ייחודו, מתוך כבוד הדדי אך גם מתוך מחלוקת. החתירה לשלום הבריות מבוססת על כך שאין לאחד מן החוגים או המחנות יתרון מהותי, מקדמי, על זולתו, ואב אחד משותף לכולנו.